

ט. לאלף דור: טעם אלף עד אין קץ (א"ט).
 י. ומשלם לשנאיו... להאבירו: לכל אחד משנאיו (א"ט).

ע ק ב

י"ב. והיה עקב תשמעון: יקראו תחלת כל דבר „ראש“ ואחרית כל דבר „עקב“ — והיה עקב תשמעון, היינו, האחרית (התוצאה) של תשמעון יהיה שה' ישמור לך את הברית ואת החסד אשר נשבע לאבותיך (על פי הרמב"ן); תשמעון: תלמדון (ה. על פי הגר"א); את המשפטים האלה: ובפסוק הקודם הוא אומר ושמרת את המצוה ואת החוקים ואת המשפטים, כי גם המצוות, שהן בעיניך חוקים (היינו שאין טעמם גלוי לך), הם לה' משפטים, (שטעמם גלוי לפניו) ככתוב (תהלים פ"א ה') כי חק לישראל הוא משפט לאלהי יעקב, ועליך, אִיפוא, לקיים את החוקים האלה כאלו היו משפטים גם בשבילך (בעקבות כ"י).

והיה עקב תשמעון... ושמר ה' אלהיך לך: כי לדור כשר הוא שומר הבטחת חסד אבות, ואם לא תשמור המצוות לא ישמור לך אלא לדור אחר (רשב"ט); הלא תראה — ליוצאי מצרים קיים את החסד שהבטיח לאברהם, אף שלא היו ראויים לנסים גדולים כאלה, רק למען הקים את בריתו אשר נשבע לאבותם, אבל דורות שלפניהם לא היו ראויים כלל, לכן לא זכר להם ברית אבותם. ושמר הברית והחסד עד יוצאי מצרים שהיו זכאים, וצירף עמהם זכות אבותם (כ"ק בש"ט הגר"א); את המשפטים האלה: ולא משפטים ונמוסים בדויים מלבד כמו שעושים כל הגויים (מ"ב); ושמרתם: אמר זאת נגד מצוות לא תעשה; ועשיתם: — נגד מצוות עשה, ובוהו יוכלו כל המצוות כלי, והשם „משפטים“ כולל פה את כל מצוות התורה (על פי א.ב.); ואת החסד: כי אמנם הטוב ההוא לצדיקים בעולם הזה הוא חסד בלבד לא גמול מעשיהם (ט).

י"ג. ופרי אדמתך דגנך ותירשך ויצהרך: הזכיר דגן תירוש ויצהר שהם העיקר (א"ט).

י"ד. ברוך תהיה מכל העמים לא יהיה בך עקר ועקרה: התורה רואה בנשמת האדם את הדבר היקר ביותר בעולם, וברבוי בני העם — את הברכה הגדולה ביותר בשביל העם (על פי ה.).

ט"ו. כל חלי: שהוא במנהגו של עולם (בחי' על פי הרמב"ן); וכל מדי: מצרים: שהיו חוץ ממנהגו של עולם (בחי'); ולכן נאמר על כל חלי — והסירה,

כי הם עלולים לבא על כל אדם, אבל על מדוי מצרים, שהם אינם רגילים לבא על כל אדם, אמר שלא ישימם בכ (על פי א.ב.).

כל חליי וכל מדוי: חולה הוא הנופל למשכב ואין כואב לו שום אבר פרטי, כי תגבורת המחלה התפשטה בכל האברים, ומדה הוא אשר לו באחד מאבריו והשאר בריאים (כ"ק בשם הגר"א); לא ישימם בכ ונתנם בכל שנאיך: שימה משמע כל שהוא, ונתנה משמע טובא, כדאיתא במנחות נ"ט ע"ב (נצ"ב). ט"ו. ואכלת את כל העמים אשר ה' אלהיך נתן לך לא תחוס עיניך עליהם: בשעת מלחמה (נצ"ב).

ואכלת: מצוה הוא לכלותם כאוכל לחם (א"ע); ואכלת את כל העמים אשר ה' אלהיך נתן לך: דרשו חז"ל (ב"ק קי"ג ע"ב) בזמן שמסורים בידך (היינו שבעה העמים), מכאן למדנו שגול עכו"ם אסור בזמן הזה ואמרו חז"ל שהוא יותר חמור מגול ישראל מפני חלול ה' (בחי"י); כי מוקש הוא לך: כל אחד מאלהיהם (א"ע); לא תחוס עיניך עליהם ולא תעבד את אלהיהם כי מוקש הוא לך: לא תחוס עיניך עליהם כדי שלא תבא לעבוד את אלהיהם, כי החמלה הזאת תהיה מוקש לך (על פי א.ב.); ולא תעבד: פעל מסבב, ופירושו — ולא תניח לעבוד את אלהיהם, כי מוקש הוא לך, שברבות הימים תנקש אחריהם ותלכד ברשת עבודתם, כי צווי לא תחיה כל גשמה אינו אלא בתנאי אם לא יקבלו ז' מצוות בני נח אשר מכללם עבודה זרה וכשעוזבים אלהיהם אינם נהרגים; ולא נוכל לפרש ולא תעבוד — אזוהרה לישראל עצמו מלעבוד, כי אין זה מוקש לחוד, כי אם השחתה מהלטת (כ"ק).

י"ט. המספת הגדלת: נסין רברבין — הנסים הגדולים (ת"א).

כ. הצרעה: חולי בגוף מגורת צרעת (א"ע).

כ"ב. לא תוכל כלתם מהר: תוכל, אבל אין כדאי בשבילך, פן תרבה עליך חית השדה; כי כל דבר שרע לאדם אם עושהו, אעפ"י שבידו לעשות, שייך בו לא תוכל, כמו (רות ד', ו') לא אוכל לגאול לי פן אשחית את נחלתי, וכן (בראשית מ"ד, כ"ב) לא יוכל הנער לעזב את אביו, וכמו (דברים י"ז, ט"ו) לא תוכל לתת עליך איש נכרי (על פי ב"ש).

לא תוכל כלתם מהר: ובפרק ט', ג' נאמר והורשתם ואבדתם מהר; שם מדובר על הצבא העיקרי של האויבים, שיש להשמידו מהר; וכאן מדובר על אלה, שיש להשאירם בכוננה, כדי שלא תרבה חית השדה (על פי רד"ה).

כ"ה. תשרפון באש: עיקר שרש שרף הוראתו רפיות חלקי עצם הדבר, שהאש ירפה כח העמדתו עד שיתפרדו חלקיו זה מזה וישבו לאבק ועפר, וגם את המתכות אפשר להביא לידי אבק ועפר ע"י שרפה ובעזרת חמרים ידועים (על פי

כ"ק); לא תחמד כסף וזהב עליהם: אשר עליהב, שהם מוצפים זהב וכסף (ב"ש והרמב"ן על פי ת"א); פן תוקש בו: שאם תשהה להסיר הכסף והזהב, שמא יגבר עליך יצר הרע ותוקש (ב"ש).

פ ר ק ח

א. כל המצוה: ולא את המשפטים בלבד, שנזכרו בפרק ז', י"ב (על פי הרמב"ן).

ב. למען ענתך: זהו עינוי שאין פת בסלך וחיך תלויים למרום בכל יום (ב"ש). לנסתך: לשון הרמת גס כאלו הושם לבבך על גס גבוה שהכל צופים בו (כ"י). לדעת: להודיע, וכן (שמות ל"א, י"ג) לדעת כי אני ה' מקדישכם, האמור במצות שבת, והכוונה בשניהם להודיע לאומות (בחי' על פי הרמב"ם, מורה נבוכים ג' כ"ו); לדעת: כדי שידעו כל גויי הארץ, מלשון (יהושע ד', כ"ד) למען דעת כל עמי הארץ, — אם תשמור מצוותיו — ותקבל שכר עבור זה, או לא — ותענש עבור זה (על פי כ"י); לדעת: כדי שתכיר את עצמך ותדע את אשר בלבך, היינו באיזו מדה יש לך הכח המוסרי הנחוץ לקיים את כל מצוות ה' (ה).

ג. ויענך: בדרך (א"ש); וירעבך: קודם בא המן (א"ש).

ד. זרנלך לא בצקה: ורגליכון לא הליכון מייחפין — ורגליכם לא הלכו יחפות (ת"י); ורגלך לא בצקה: ומסאנך לא יחיפו — ונעליך לא השתפשפו (ת"א).

ה. וידעת עם לבבך: הידיעה הזאת צריכה להיות תמיד בלבבך, עם לבבך (על פי ה); כי כאשר ייסר איש את בנו: לא על צד הנקמה אלא מאהבה (הגר"א).

ו. ארץ נחלי מים: הכתוב מזכיר בראשונה את הניגוד למדבר (ה); יצאים בבקעה ובהר: אין בני ההר צריכים לרדת לבקעה למים ואין בני הבקעה צריכים לעלות בהר למים (ב"ש).

ז. במסכנות: בדלות ועניות (א"ש).

ח. ארץ אשר אבניה ברזל: שבה נמצא רבוי אבנים קשות ובהירות, יפות וטובות לבנין (ט. בעקבות ת"י).

י. וברכת: אין לך פסוק בכל התורה כולה שיצוה וקב"ה שנברכנו אלא זה לבדו (מ"ב).

יא. השמר לך פן תשכח את ה' אלהיך לבלתי שמר מצוותיו... אי שמירת המצוות זוהי כבר שכחת ה', אם גם חושבים על ה' ומרגישים תודה לו,

ונזכרות כאן שלש דרגות בשכחת ה': הדרגה הראשונה היא — באי שמירת המצוות; הדרגה השנייה — הגאווה, המיחסת את כל ההצלחה בחיים לכחו ועוצם ידו של האדם בלבד (פסוקים י"ד—י"ז) והדרגה השלישית (פסוק י"ט) — עבודה זרה (על פי ר"ה).

ט"ו. נחש שרף ועקרב: מקום נחש שרף ועקרב (על פי ת"א); נחש שרף ועקרב: אף על פי שפעם אחת הזיקו — היה זה לסבת מרים (מ"ב); אשר אין מים: אתר דלית מיא — מקום שאין מים (ת"א).

מצור החלמיש: מצור התקיף (א"ע על פי ת"א).

י"ה. את החיל הזה: ית נכסיא האלין — את הנכסים האלה (ת"א).

י"ח. כח: עצה (ת"א); כי הוא הנתן לך כח לעשות חיל: גם כאשר אתה במו ידיך עושה חיל, זהו הודות לכח שנתן לך ה' (רד"ה); כיום הזה: כמו שאי אפשר שהיום הזה, היינו במדבר, לא תכירו שיד ה' עשתה זאת, ככה בכל דור ודור ידו וגבורתו הוא הנותן לך כח (א.ב.).

י"ט. והיה אם שכח תשכח: וזה יקרה כאשר תיחס הצלחתך אל כחך ולא תברכהו עליה (ט).

הערת בכ"מ: את השמים ואת הארץ, כמו שכתוב לעיל ד', כ"ו (רד"ה).

כ. עקב לא תשמעון: זהו סיוע לתחלת הפרשה; והיה עקב תשמעון תנחלו את הארץ ועקב לא תשמעון תאבדו ממנה (רשב"ם).

פ ר ק ט'

א. אתה עבר היום: בומן הוה (א"ע); ערים גדלת ובצרת בשמים: הוא דבור על דרך הפלגה (א.ב. בשם הרמב"ם) (ועיין לעיל פרוש רש"י א', כ"ח); ובצרת בשמים: כ"כ בצורות, שקשה לכבשן כאלו היו בשמים (על פי ה.ה.).

ב. בני ענקים: בני גבריא — בני גבורים (ת"א).

ואתה שמעת: מפי המרגלים (מ"ב).

אשר אתה ידעת ואתה שמעת: ידבר עם שני סוגים של בני ישראל — אחד גדול באיכות, שהוא יהושע וכלב מן המרגלים, ולהם אמר אתה ידעת, ואחד גדול בכמות שהוא שאר בני ישראל, ולהם אמר אתה שמעת (על פי אוה"ח).

ג. הוא ישמידם והוא יכניעם: כמו הוא יכניעם והוא ישמידם (רמב"ן); הוא ישמידם והוא יכניעם: יתכן כי הוא ישמידם ירמוז אל גוים גדולים ועצומים, והוא יכניעם רמוז אל בני ענקים, כי עם כל תקפם וגבהם נכנע לבם יותר משאר העם, ולא יצאו למלחמה כלל, אבל היו נחבאים בהרים ובערי

המצודות, שנאמר (יהושע י"א, כ"א) ויכרת את הענקים מן ההר מן חברון מן דבר מן ענב ומכל הר יהודה ומכל הר ישראל (רחב"ן); הוא ישמידם: את מי שנכנס למלחמה; והוא יכניעם: את הנשאים בארץ (נצ"ב); הוא יכניעם: את הנותרים שלא ישמידם (מ"ב).

ה. לא בצדקתך: הודות למעשיך הטובים; ובישר לבבך: הודות לדעותיך; נגד המעשים הוא מביא את מעשה העגל, ונגד דעותיהם — את אשר הקציפו את ה' בתבערה ובמסה (ד"ה).

לא בצדקתך ובישר לבבך: צדקה — אלה הם מעשים טובים, וההרגל בהם יכול להפך לטבע, ויש שאדם הוא ישר לבב לפי טבעו (על פי ה. ונצ"ב).

ו. כי עם קשה ערף אתה: שאי אפשר שיהיה צדק ויושר לבב עם קשי העורף, כי אמנם קשי העורף, הוא ההולך אחרי שרירות לבו ומחשבתו, אף על פי שיודיעהו איזה מורה צדק בראיה ברורה שמחשבתו היא בלתי טובה ומביאה אל ההפסד, וזה כי לא יפנה אל המורה כאילו ערפו קשה כגיד ברזל, באופן שלא יוכל לפנות אנה ואנה, אבל ילך אחרי שרירות לבו כמאו (ט).

ז. למן היום: "ל" נוסף (א"ע). (עיי' לעיל פרק ד' ל"ב).

ח. ובחרב: כבר בחורב, על יד הר סיני, הקצפתם את ה'! (ה).

ט. לחם לא אכלתי: מזון לא אכלתי, כי לא על הלחם לבדו ידבר (מ"ב).

י. ויתן ה' אלי את שני לוחות האבנים: ובפסוק הבא שוב נאמר כי ה' נתן אליו את שני לוחות האבנים, הנתנה הראשונה היא נתנה רוחנית — היא הלמוד, והנתנה השניה היא נתנה גשמית (על פי כ"ק); ביום הקהל: בשלשה מקומות קראה התורה את יום מתן תורה בשם יום הקהל — כאן, ולקמן פרק י', ד', פרק י"ח, ט"ז, ונקרא יום זה בשם יום הקהל, לפי שבו נקהלה כל עדת בני ישראל בפעם הראשונה (כ"ק).

י"א. ויהי מקץ... נתן ה' אלי את שני לוחות האבנים לוחות הברית (י"ב) ויאמר ה' אלי קום רד מהר מזה: ביום שנתנו הלוחות למשה נעשה העגל (א"ע).

י"ג. ויאמר ה' אלי: באמירה ראשונה (פסוק י"ב) בטל מעשה הלוחות ובאמירה שניה עלה ברצונו להשחית את כל האומה (נצ"ב); והנה עם קשה ערף הוא (י"ד) הרף ממני ואשמידם: כי אמנם קשי העורף מסיר את תקות התשובה (ט).

י"ד. הרף ממני: בתפלתך (ב"ש); ואשמידם ואמחה את שמם: השמדה לחוד אינה מראה על כליון גמור, כי הכוונה היא לאותו הדור ולא לבניהם. ומשום כך פירש ואמר ואמחה את שמם, שהוא לאבד גם את הטף (נצ"ב).

י"ז. ואתפש בשני הלחת... בפסוק ט"ו נאמר ושני לוחת הברית על שתי ידי (ולא בשתי ידי), ולכן צריך היה עכשו לתפסם בידיו כדי להשליכם מעל שתי ידיו (על פי אוה"ח); בשני הלחת: כאן הם אינם נקראים לוחות הברית (רד"ה).

י"ט. להשמיר אתכם: אף על גב שכבר ניחם ה' על הכליון, מכל מקום לא ניחם עדיין על השמדת אותו דור, והיה הרצון שיהי' נשמר הטף עם משה עד שיגדלו, כמו שהיה במרגלים (נצי"ב).

גם בפעם ההוא: כי התפלל בעדם בהיותם על הים והעד מה תצעק אלי (א"ע); גם בפעם ההוא: כאשר שמע בפעם הראשונה קודם שירדתי (שמות ל"ב, י"ד) (רמב"ן).

כ. ואתפלל גם בעד אהרן בעת ההוא: מה שלא נזכרה תפלה זו במעשה העגל, היה זה לכבוד אהרן, כי לא רצה משה להזכיר בחייו שהוצרך לתפלתו, שלא יבוש, אבל אחר מותו הזכיר זאת (מ"ב).

כ"א. ואשרף אתו באש ואכת אתו טחון היטב: השרפה שעשה בעגל הוא שהתיכו באש ועשה ממנו חתיכות דקות שיהיו ראויות לטחינה (א"ב).

כ"ב. ובתבערה: הם המתאוננים, דכתיב (במדבר י"א, ג') ויקרא שם המקום ההוא תבערה כי בערה במ אש ה'; ובמסה: דכתיב (שמות י"ז, ז') ויקרא שם המקום מסה ומריבה על נסותם את ה'; ובקברת התאוה: שנתאו לשלו (רבותינו בעלי התוספות); ובמסה: הוא רפידים (ח); ובתבערה ובמסה: בתבערה (המתאוננים) היתה אי שביעת רצון המתאוננים מהנהגת ה', ובמסה התגלה ספק "היש ה' בקרבנו אם אין", מכאן שההתקוממות נגד ה' היא עבירה חמורה יותר מאשר הספק, ולכן היא נזכרה כאן קודם, אף על פי ש"מסה" קדם בזמן ל"תבערה" (על פי ה.ה.).

ובתבערה... אם התנצלו שאהרן גרם לכם לחטא בעשית העגל, הנה אתם הייתם החוטאים בכל המקומות — בתבערה ובמסה וכו' — ולא היתה יד אהרן עמכם; ולזה נכנסו הפסוקים האלה (כ"ב—כ"ד) בתוך מעשה העגל, שהרי אח"כ (פסוק כ"ה) חזר אליו (מ"ב על פי א"ב).

כ"ד. מיום דעתי אתכם: כשאמרתי לרשע למה תכה רעך עמד והלשין עלי (ב"ש).

כ"ח. פן יאמרו הארץ: דלמא יימרון דיירי ארעא — פן יאמרו יושבי הארץ (ת"א) מבלי יכולת... ומשנאתו אותם: מנהג המלכים כשיבטיחו לעשות איזה חסד, ולתת מתנה לאדם אחד ולא יוכלו לשלם — ישנאו אותו מפני הבושה והכלימה, והוא מבלי יכולת... ומשנאתו (ט"ב).

כ"ט. והם עמך ונחלתך אשר הוצאת בכחך הגדל ובזרעך הנטויה: אבל אין זה אמת, כי הרי יש לך גם אהבה לעם ישראל — וגם יכולת לעשות את אשר ברצונך (על פי י"ד) והם עמך ונחלתך: לפי שאמר הקב"ה למשה "שחת עמך", הוצרך לומר לו "והם עמך ונחלתך" (רבותינו בעלי התוספות). ובזרעך הנטויה: שלא יתקבצו המצרים בין מכה למכה להרוג את כל ישראל (נצ"ב).

פ ר ק י'

ד. כמכתב הראשון: פירוש שהיה חרות, ולא בכתב ממש (נצ"ב בשם מדרש לקח טוב).

ה. ואפן וארד מן ההר: הלוחות הראשונים באו בחמישי בשבת, והלוחות השניים בשני בשבת. בשביל זה נקבעו הימים האלה לקרא בהם בתורה (ב"ש). ו. ובני ישראל נסעו... שם מת אהרן: נכנס הפסוק הזה שלא במקומו להודיע כי אהרן קדוש ה' לא מת בעון העגל, שהרי מת ארבעים שנה אחר כך (מ"ב על פי הרשב"ם וא"ט).

ט. ה' הוא נחלתו: מתנן דיהב ליה ה' אינון אחסנתיה — המתנות שנתן לו ה' הן נחלתו (ת"א).

י"א. ויבאו וירשו את הארץ אשר נשבעתי לאבתם לתת להם: כי לולא השבועה לא הייתם זוכים בה לרוב מריכם (ט).

י"ב. מה ה' אלהיך שאל מעמך: לא שזה שהוא שואל מעמך הוא דבר קל, אלא הכוונה היא שאיננו שואל דבר לעצמו כי אם לטוב לך (ד"ל על פי הרמב"ן); ללכת בכל דרכיו: למיהך בכל ארחה דתקנן קדמוהי — ללכת בכל הדרכים הטובים לפניו (ת"א).

ללכת בכל דרכיו: הם מדותיו; כמו שאמרו חז"ל, מה הוא רחום אף אתה: רחום (כ"ד).

י"ג. לשמר את מצות ה' ואת חקתיו: נאמר בלי "ו" (לשמר — ולא ולשמור) כי זהו הפירוש של "לעבוד את ה' אלקיך" בפסוק הקודם (על פי מ"ב). י"ד. ושמי השמים: מרחבי העולם, אשר לגביהם כל השמים הנראים לנו אינם אלא נקודה קטנה — כמו האדמה לגבי השמים שלנו (ה).

ט"ו. רק באבתיך חשק ה': מכל השמים, שמי השמים, הארץ וכל אשר בה (פסוק י"ד) חשק ה' רק באבותיך (על פי כ"ג); ויבחר בזרעם. שהם אתם, וזהו טעם בכם (א"ט).

כיום הזה: כן יהיה בכל זרעם לעולם (רמב"ן).

י"ז. אלהי האלהים ואדני האדנים: אלהא דינין ומרי מלכין — אלקי השופטים ואדוני המלכים (ת"א).

לא ישא פנים: לצדיק גמור לרוב צדקותיו שלא יענישנו על עבירה קלה (כ"ק בש"ס רב"ח); ולא יקח שחד: אפילו חסיד גמור שיעבור עבירה לא יקח ממנו מצוה ממצותיו בשוחד לכפר לו, אבל יענישהו על חטאיו ויגמול לו ככל טובותיו (רמב"ן). ולזה אין לחוטא בטחון להנצל בשום זכות מן העונש, וזלתי בתשובה שלמה (ס).

כ. את ה' אלהיך תירא: שלא תעברון על מצות לא תעשה; אתו תעבד: במצות עשה (ב"ש וא"ע).

כ"ב. ככוכבי השמים: לאו דוקא, כמו (דברים א', כ"ח) ערים גדלות ובצרות בשמים (ב"ש).

פ ר ק י א

ב. את מוסר: כדכתיב לעיל, כי כאשר ייסר איש את בנו ה' אלהיך מיסרך (דברים ח', ה') (רשב"ם); וזרעו הנטויה: מוכנת להכות את השב לחטוא (ס).

ג. בתוך מצרים: לפי שיאמר אחרי כן ואשר עשה להם על הים, לכן הוסיף מלה "בתוך", ולא אמר במצרים בלבד (י"ש"ר).

ד. ויאבדם ה' עד היום הזה: הטעם כי לא קמו עוד בניהם תחתיהם להיות כמוהם (ב"ש וא"ע).

ה. במדבר: המן והבאר והשליו והענן וכדומה (צ"ב).

ו. ואשר עשה לדתן ולאבירם: אך המה רצו במחלוקת לא לשם שמים, וקרה עצמו, אעפ"י שהוא עיקר מחלוקת זו, מכל מקום לא היה באמת בעל מחלוקת ואיש ריב ומדון, רק באותה שעה עברה עליו רוח קנאה, ולכן לא הזכירו (על פי צ"ב).

ואשר עשה לדתן ולאבירם: לא הזכיר את קרה, מפני כבוד בניו שלא מתו והיו מהחשובים בבני לוי (רד"ה); ואת בתיהם: הם נשיהם ובניהם (א"ע).

ח. למען תחזקו: אינו אומר תעשו המצות למען תחזקו, כי אם כן תעשו על מנת לקבל פרס, אלא עשו המצות מאהבה, ולמען (היינו, ובשביל) דבר זה תחזקו, וכן (פסוק ט') ולמען תאריכו ימים, כאדם המבשר שכך יהיה (ב"ע).

ט. ולמען תאריכו ימים על הארמה: שאם בניכם לא ישמרו את המצוות, יגלו ממנה מהרה (ס).

י. כי הארץ אשר אתה בא שמה לרשתה לא כארץ מצרים הוא: כן שיטת הפרשיות הללו: צריכים אתם לשמור מצוות ה', כי הארץ הזאת טובה מכל הארצות לשומר מצותיו, ורעה מכל הארצות ללא שומרן (ב"ש).

י"א. למטר השמים תשתה מים: אם גם היא ארץ נחלי מים (פרק ח', ז') הרי בלי מטר השמים אין הנחלים האלה מספיקים להשקות את הארץ (רד"ה על פי ט.).
י"ב. ארץ אשר ה' אלהיך דרש אתה: לפקוד אותה ואת יושביה ולדקדק במעשיהם, תמיד עיני ה' אלהיך בה: לבדקם, שאינם ניזונים אלא על פי מעשיהם (ב"ש).

תמור: גם בימות החמה עיני ה' בה, שלא ירד הגשם בימי הקציר (הר"ג).
י"ג. והיה אם שמע תשמעו: ונתתי מטר ותאכלו לשובע בלי טורח, ואם לא ועצר את השמים ולא יהיה מטר (רשב"ם).
י"ד. ונתתי מטר ארצכם: אמר ונתתי בהיות משה הוא המדבר בשם ה' הנותן את המטר (אב.).

ט"ו. ואכלת ושבעת: שב אל דגנך ותירושך, לא אל הקרוב שהוא עשב בשדך (v"א). והנכון בעיני שהוא שב אל הכל — ואכלת ושבעת דגן ותירוש ויצהר וגם בני צאן ופקר (רמב"ן); ונתתי עשב בשדך לבהמתך ואכלת ושבעת: מזה למדו חז"ל (ברכות מ') שמחויב אדם לתת תחלה מזונות לבהמתו ואח"כ יאכל בעצמו (נצי"ב).

י"ז. ועצר את השמים: שיהיו העננים טעונים גשמים ואין מורידים גשמים אפילו טפה אחת (ספרי).
והאדמה לא תתן את יבולה: גם אם תשקה אותה על ידי המשכת נהרות ומעיינות (על פי אה"ח).

י"ח. על לבבכם: להתבונן בם; ועל נפשכם: לקימם ברצון (ס.).
כ"ב. כי אם שמר תשמרון: לעשות משמרת למשמרתי (אה"ח).
כ"ד. כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו: להלחם בשבעת עממים (רשב"ם).
כל המקום אשר תדרוך כף רגלכם בו לכם יהיה מן המדבר... יהיה גבלכם: על דעת רבותינו הנה הן שתי הבטחות: א) שכל מקום אשר ירצו לכבוש — בארץ שנער ואשור וזולתן — יהיה שלהם, והמצוות כולן נוהגות בהם, כי הכל — ארץ ישראל; ב) מן המדבר והלבנון ועד ים האחרון יהיה גבולכם — שאתם חייבים לכבוש ולאבד משם עמים, כמו שאמר כאן: "וירשתם גוים גדולים ועצמים מכם" ולעקור ע"ז ומשמשיה כמו שהזכיר למעלה; והבטיח כי לא יתיצב איש בפניכם בין בארץ הנוכרת בין בכל מקום אשר תדרוך כף רגלכם בו; ומכאן יצאה לרבותינו המחלוקת בסוריא שקורין אותה כבוש יחיד, והטעם כי דוד כבש

אותה ברצון נפשו, שלא שאל באורים ותומים ולא נמלך בסנהדרין, כי היה חייב להוריש כל שבעת העמים בתחלה ואחרי כן, אם ירצה, ילך לארץ אחרת, כאשר הבטיח ה' כאן; ומפני שלא נעשה הכבוש הזה במצות התורה, אמרו מקצתם: לא שמיא כבוש ודיגו במצוות כדין חוצה לארץ, וכך היא שנויה בספרי, ומקצתם יאמרו דשמיא כבוש, כי אעפ"י שלא נעשה בסדר, כיון שהלך שם וכבשו נתקים בו: „לכם יהיה“ — וארץ ישראל היא (רמב"ל).

כ"ה. לא יתיצב איש בפניכם: בתוך התחומים האלה (רשב"ם).

ר א ה

כ"ו. ראה: לכל אחד ידבר (א"ו). עד כאן תוכחותיו על יראת שמים מכאן ואילך מתחיל לסדר המצוות (ב"ש); ברכה וקללה: אם תקיימו את המצוות, תבוא עליכם ברכה, היינו: הצלחה למעלה מהמדה הבינונית, ואם לא תקיימו את המצוות תבוא עליכם קללה, מארה מחסרת, ואין ביניהן אמצעי! (על פי אב. וס.).

כ"ח. אם לא תשמעו אל מצות ה' אלהיכם וסרתם מן הדרך אשר אנכי מצוה אתכם היום ללכת אחרי אלהים אחרים: רצונו לומר, שאם יסורו מאחת המצוות תהיה זו סבה שיעבדו ח"ו עכו"ם, כי זה יגרום להם שיקלו במצוות ויעברו על החמורות אחרי שיעברו על הקלות, כמו שכתוב (פסוק ט"ז) וסרתם — ועבדתם אלהים אחרים (על פי מ"ב והגר"א).

כ"ז—כ"ח. את הברכה אשר תשמעו... והקללה אם לא תשמעו: בברכה נאמר את הברכה, לשון רבוי, ובקללה לא נאמר את; בקללה נאמר אם לא תשמעו — לשון ספק, ובברכה אשר תשמעו, לא בלשון ספק, וגם אמר לשון אשר כענין שנאמר (משלי ח', ל"ד) אשרי אדם שומע לי (על פי בה"ט).

ל. הלא המה בעבר הירדן: בתחלת בואכם לארץ, כדי לפרסם בתחילת כניסתכם שלא תהיה ישיבתכם בה על אופן „מספיק“, אבל יהיה על אופן מוצלח או על אופן מקולל (ט); ועליכם לפרסם זאת בתחלת בואכם לארץ, כדי להדגיש את העובדה שאתם מקבלים את הארץ רק כדי לשמור את מצות ה' (על פי ה.); בארץ הכנעני הישב בערבה: כי יש כנעני יושב בהר (במדבר י"ד, מ"ה) (א"ו); מול הגלגל: על שם העתיד שיקרא יהושע שם זה המקום, וכיוצא בזה יש בתורה הרבה, כמו בבראשית (י"ד, ז') את כל שדה העמלקי, ועוד (נצ"ב).

פ ר ק י"ב

ב. אבד תאבדון: קודם שבא לעיקר הפרשה שהיא מפסוק ו' ואילך איך

ינהגו בקרבנות, הזהירה התורה לטהר את הארץ מעבודה זרה, שהרי כל זמן שהארץ מלאה גילולי עבודה זרה אין הקרבנות בבית הבחירה עושים את המיועד לפעולתם, כי עבודה זרה מסלקת את השכינה מן הארץ (נצ"ב).

את כל המקומות: מכל המקומות, וכן (שמות ט', כ"ט) כצאתי את העיר (מ"ב).

ג. ואברתם את שמם מן המקום ההוא: בארץ ישראל אתה מצווה לרדוף

אחריה ואי אתה מצווה בחוץ לארץ לרדוף אחריה (פ"ט).

ה. אשר יבחר ה': ע"י נביא (ע"פ הפ"ט); מכל שבט יכס: מקום בית

המקדש קנהו כל השבטים, שכן כתוב בשמואל ב' כ"ד, כ"ד, כי דוד קנה את גורן

ארונה בכסף שקלים חמשים, ובדברי הימים (א', כ"א, כ"ה) נאמר, שהוא נתן שקלי

זהב משקל שש מאות, היינו שלקח חמשים שקלי כסף מכל שבט ושבט (מ"ב על ע"י

פרי זבחים קט"ז ע"ב, ע"י פרש"י להלן פסוק י"ד ושמואל ב' כ"ד, כ"ד); לשכנו:

תדרשו: כשתתפללו יהיה לשכנו, כי המתפלל צריך להפוך פניו לירושלים,

שנאמר (מלכים א' ח', ל"ה) והתפללו אל המקום הזה (נצ"ב); לשכנו תדרשו:

הקב"ה נמצא בכל מקום (מלא כל הארץ כבודו), אבל על המקום ששם הוא מתגלה,

אפשר להגיד, כי שם שכנתו — ושכנו (על פי רד"ה).

ז. ואכלתם שם: ישראל שלו והכהנים שלהם (נצ"ב על פי א"ע); ושמתם

בכל משלח ידכם: שלא ירע עיניהם על הוצאותיהם ונדבותיהם, כי הפועל

המשוכח ראוי שיעשה אותו האדם בשמחה וטוב לבב (א"ב); ובתיכם: זו

אשתו (פ"ט).

י"ב. ושמתם לפני ה' אלהיכם: לא תהא שמחת לב כאוכל בשר תאווה

לשובע אלא דוקא לפני ה' אלהיכם (נצ"ב).

י"ג. השמר לך סן תעלה עלתיך בכל מקום אשר תראה: אולי יאמרו

ישראל בלבם, הנה המעשרות והקרבנות אשר הכהנים מקבלים מהם חלק ואוכלים

אותו במקום קדוש, יש להביא לבית הבחירה, אבל העולה, שהיא כליל לגבוה,

אפשר להקריב בכל מקום בבמה, לכך נאמר, כי גם את העולות יש להקריב במקום

אשר יבחר ה' (על פי א"ב).

ט"ו. והטהור: אפילו טהור שאפשר לו לאכול קדשי קרבנות. רשאי לאכול

שחוטי חולין (נצ"ב).

כ. אכלה בשר: בלתי שאצטרך לטרוח להעלותו לבית הבחירה; כיתאות

נפשך לאכל בשר: גם כשתאווה לאכול אותו החלק הנתן לכהנים מן הזבח:

בכל אות נפשך תאכל בשר: אבל לא חלב ודם אף על פי שהם חולין (ט).

כ"א. כי ירחק ממך המקום: אין טעם כי ירחק ממך המקום שיהיה מותר

בזרחת מקום בלבד, שאם כן יהיו יושבי ירושלים אסורים בבשר תאווה, אבל עם

כל ישראל ידבר ויאמר להם כי כאשר ירחיב ה' את גבולכם ולא תהיו כולכם יושבים סביב למשכן, כאשר אתם היום במדבר, יהיה לכם בשר החולין מותר, כי אי אפשר שתלכו כולכם ממקום רחוק אל המקום אשר יבחר ה' ותזבחו זבחים שלמים כל מה שתאכלו (רמב"ן); מבקרך: ולא כל בקרך, למדה תורה דרך ארץ שלא ראוי שיאכל אדם כל אשר לו, רק ישער ההוצאה לפי עשרו וקנינו (מ"ב על פי חולין פ"ד ע"א).

כ"ב. הפמא והמהור יחרו: עיקר החדוש כאן שיכולים לאכול יחדיו, דאע"ג שמצוה לטהור לאכול בטהרה, מכל מקום אפשר לאכול עם הטמא יחדיו (נצ"ב). כ"ג. רק חזק לבלתי אכל הדם: מצינו שאיסור הדם נזכר בתורה שבע פעמים, וכן דרך התורה בדברים החמורים להזכירם פעמים רבות כענין השבת שהיא שקולה כנגד כל המצוות והוא נזכר בתורה י"ב פעמים וכן ענין יציאת מצרים נזכר בתורה חמשים פעם (בחז"י); כי הדם הוא הנפש: אין רצונו לומר כי הדם עצמו הוא הנפש, אלא על דרך (דברים כ"ד, ו') לא יחבול רחים ורכב כי נפש הוא חובל (על פי מ"ב).

כ"ד. לא תאכלנו על הארץ תשפכנו כמים: עשה באופן שלא יהיה ראוי לאכילה, וזה שתשפכהו על הארץ כמים ולא תצניעהו כמו שמצניעים היין והשמן ושאר משקין לאכילה ולשתיה (ט).

כ"ה. לא תאכלנו: אפילו לאחר שנקרש (ט"ז); למען ייטב לך ולבניך אחרריך: שלא תשבש על ידי אכילת דם את נפשך ונפש בניך אחרריך (על פי א"ט).

כ"ו. תשא ובאת: מכאן שחטיב בטפול הבאתם עד שיביאם לבית הבחירה (ר"ט).

כ"ח. ושמעת: ותקביל — ותקבל (ת"א); למען ייטב לך ולבניך: ולמען דבר זה ייטב לך ולבניך, וכן יש לבאר רוב "למען" שבתורה (ב"ש).

כ"ט. וירשת אתם וישבת בארצם: מעשה ברבי אליעזר בן שמוע ורבי יוחנן הסנדלר שהיו הולכים לנציבים אצל רבי יהודה בן בתירה ללמוד הימנו תורה והגיעו לצידון וזכרו את ארץ ישראל, זקפו עיניהם וזלגו דמעותיהם וקרעו בגדיהם וקראו המקרא הזה, וירשת אותם וישבת בארצם, חזרו ובאו להם למקומם, אמרו: ישיבת ארץ ישראל שקולה כנגד כל המצוות שבתורה (ר"ט).

ל. ואעשה כן גם אני: לעבודת ה', ותחשוב כי תעשה טוב — לא תעשה כן, כי כל מעשיהם יתעב ה', והעד — כי גם את בניהם... את כל הדבר אשר אנכי מצוה אתכם (י"ג, א') אתו תשמרו לעשות (ב"ש וא"ט).

פ ר ק י ג

ב. כי יקום בקרבך נביא: אדם שיאמר על עצמו — השם דבר עמי בהקיץ ואני נביאו שלוח אליכם שהעשו כן (על פי הרמב"ן); כי יקום בקרבך נביא: על שלשה מיני פתויים לעבודה זרה מדברת כאן התורה: על פתוי ע"י נביא (ב'—ו') על פתוי ע"י קרובים (ז'—י"ב) ועל פתוי ע"י רבים (י"ג—י"ט) (על פי אב.).

אות או מופת: אות — סימן על דבר שיהיה אחרי כן, והמופת יאמר על דבר מחודש שיעשה לפנינו בשנוי טבעו של עולם (רמב"ן).

ד. כי מנמה ה' אלהיכם אתכם: פירושו — מרגיל אתכם, כמו (שמואל א' י"ז, ל"ט) כי לא אוכל ללכת באלה כי לא נסיתי (מ"ב); כי מנסה ה' אלהיכם אתכם: הוא דורש מכם שתעמדו גם בנסיון זה (על פי ה.); לדעת: שיודע בפועל מה שגלוי לפניו (רמב"ן).

לדעת הישכם אהבים: שכל העולם ידע על ידי אופן זה הישכם אהבים וכו', וכמו (שמות ל"א, י"ג) לדעת כי אני ה' מקדשכם — רצונו שיתפרסם וידעו הכל (מ"ב על פי הרמב"ם).

ה. ואתו תיראו: מלשאול למה זה; ואתו תעבדו: במעשה; ובו תדבקו: בלב (א"ט).

ו. כי דבר סרה על ה' אלהיכם: דבר דברים כדי להסיר אותך מאחריך (ב"ש); המוציא אתכם מארץ מצרים: כלומר שגמל אותך טובות וחייב אתה להגנם מן הרוצה להפרידך ממנו (ב"ש).

המוציא אתכם מארץ מצרים והפך מבית עבדים: כי שתי גאולות היו במצרים, הוצאה ממצרים כדי להובילם לארץ ישראל, ופדיה מעבדות כדי לתת להם את החרות מעבדות הגוף (במצרים) ומעבדות הנפש (ע"י מתן תורה) (בעקבות הגר"א וכו"ק); ובערת הרע מקרבך: בער עושי רעות מישראל (ספרי ות"א).
ז. כי יסיתך: כל עצה שסופה פורענות קורא הסתה (רשב"ם); כי יסיתך: ההבדל בין פתה, השיא, הסית הוא, שהמפתה מראה לאדם ההנאה אשר תבוא לו בעשותו הדבר, המשיא מסיר היראה ממי שהיה נמנע לעשות הדבר מפני היראה, והמסית אומר כי טוב הדבר לעשותו לא להנאה הנמשכת ממנו, כי אם למען האמת והצדק (כו"ק בשם שד"ל); כי יסיתך אחיך: הטעם — אפילו אחיך (א"ט): בן אמן: שהוא חביב עליך ששניכם ינקתם מאם אחת (על פי ב"ש); בנד או בתך: אף על פי שאין מדרך העולם להתפתות אחריהם, יקרה זה לפעמים, בהיות הבנים בחזקת בעלי שכל אצל אבותם (מ"ב); אשר לא ידעת אתה ואתיך: יראה שהוא בא עליך בטענה לומר שמה שלא עבדתו אבותיך הוא לפי שלא ידעוהו, ואילו ידעוהו בודאי שלא היו מתפרדים ממנו (כו"ק).

ח. מקצה הארץ ועד קצה הארץ: יאמר לך ראה איך נתפשטה עבודה זרה זו בכל העולם (כו"ק על פי הגר"א).

ט. לא תאכה לו: באמונת הלב; ולא תשמע אליו: במעשה (א"ע). ולא תכסה עליו: אין זו מסירה ובגידה, כי אין לך לאהוב אדם ולהבטיחו (להגן עליו) נגד יוצרך (ב"ש).

י"א. כי בקש להדיחך מעל ה' אלהיך: בנביא המדיח כתוב (פסוק ו') להדיחך מן הדרך אשר צוה ה' אלהיך; הנביא אינו מדיחו לעבוד ע"ג בהחלט, כי אם לאותה שעה ולפי המקרה, אבל כאן מיירי במסית לעבוד ע"ג ומדיחו מעבודת ה' לגמרי (נצ"ב).

י"ב. וכל ישראל ישמעו ויראו: הודיע בזה שמה שצותה התורה להריג המחויב, איננה מדרך הנקמה, כי זה היה סיבה להרגיל הטבע במדת אכזריות, אלא הכונה בהריגת המחויב היא דרך רחמנות, לרחם על השאר שלא יוסיפו הנשארים לעשות כמו אלה (כו"ק על פי רבנו בחיי); וכל ישראל ישמעו ויראו: ד' דברים צריכים הכרזה — וברגל: מסית, זקן ממרה, עדים זוממין וכן סורר ומורה ואצל כולם נאמר למען ישמעו ויראו (הגר"א).

ט"ז. החרם אתה: אותה הם האנשים; וכל אשר בה: הן הנשים הנגררות אחרי האנשים, אבל הטף שהם קטנים בזכרים ובנקבות אין ממתים אותם (רמב"ג, אבל הרמב"ם פוסק שגם הטף נהרגים).

י"ז. לא תבנה עוד: אבל עושים אותה שדות, גנים כרמים ופרדסים (מ"ב על פי הרמב"ם).

י"ח. ולא ידבק בידך מאומה מן החרם: שאם תשלול את העיר לא יהיה כבוד שמים בדבר, שיהא נראה שלהנאתך נתכוונת לשלול שלל ולכבוז (ב"ש); למען ישוב ה' מחרון אפו ונתן לך רחמים: אחרי שהשמדת את אנשי עיר הנדחת יתן לך ה' שוב להתנהג ברחמים (על פי אב); ורחמך: כיון שלא רחמת על מכעיסיו, הוא ירחם אותך (ב"ש).

פ ר ק י ד

א. בנים אתם לה' אלהיכם לא תתגודדו: אם מת אביכם אין לכם להתגודד ולעשות קרחה ולהצטער יותר מדי, כי אינכם יתומים בכך שהרי יש לכם אב גדול חי וקיים יתברך שמו (ב"ש); בנים אתם לה' אלהיכם: אחר שתדעו שאתם בנים לשם והוא אוהב אתכם יותר מהאב, לכן אל תתגודדו על כל מה שיעשה, כי כל אשר יעשה לטוב הוא, ואם לא תבינהו כאשר לא יבינו הבנים הקטנים מעשה

אביהם רק יטמכו עליו, כן תעשו גם אתם (א"ש). ומכאן סמך לרבותינו באסרם להתאבל יותר מדי (רמב"ן).

ב. כי עם קדוש אתה: ואינך כשאר הגוים, על כן לא תעשה כמעשיהם, וטעם הסמך פרשת לא תאכל כל תועבה, כי אתה עם קדוש בלב ובפה, ותהיו מובדלים מן העמים וכל רזאיכם — אתכם יכירו, כי לא תקרחו על מת, ולא תאכלו כל חי, ואם אתה עם קדוש, אין ראוי שתאכל טמא ותטמא הנפש (א"ש); כי עם קדוש אתה לה' אלהיך ובך בחר ה': חדא ועוד קאמר: חדא שאין אתה רשאי להראות צערך כאילו אין לך אב, ועוד כי קדוש אתה ואינך ראוי לגוול עצמך (ב"ש) (עיין ברש"י פסוק א').

ג. וכל בהמה מפרסת פרסה...: והטעם שפירש את העשרה המינים הטהורים הוא להבדיל בין שלשה מיני הבהמה הטהורה (פסוק ד') ובין שבעה מיני החיה הטהורה (פסוק ה'), החלוקים בדינם, כי חלב חיה טהורה מותר, מה שאין כן בבהמה, ודם חיה טעון כסוי מה שאין כן בבהמה (כ"ק).

ד. ולא גרה: תחסר מלת יגר (עיין ויקרא י"א, ז') — דרך קצרה — או מלת לו (כלומר: "ולא גרה יגור" או "ולא גרה לו") (א"ש); מבשרם לא תאכל: אם נשחטו, ובנבלתם: אם מתו מיתת עצמן; לא תגעו: לאכול, ואפקיה לאכילה בלשון נגיעה כי דרך הפסוק לשנות לשון כשהוא כופל דבריו כגון שמעו שמים והאזיני ארץ (על פי ב"ש).

טו. ואת בת היענה: בשביל שהקטנה ראויה לאכול מבשרה, אבל היענה הגדולה בשרה קשה ואינה ראויה לאכל ולכך לא הוצרכה לאסור, ורבותינו דרשו מ"בת" שביצת עוף טמא אסורה (ב"ש).

כ. כל עוף טהור תאכלו: זה חגבים טהורים (הגר"א).

כ"א. לגר אשר בשעריך תתננה: בחנם, או מכר לנכרי בכסף (ב"ש), כך פסק הרמב"ם (הלכות עכו"ם פרק י' הלכה ד') כדעתו של ר' יהודה (חולין קי"ד ע"ב) "דברים ככתבן לגר בגתינה ולעכו"ם במכירה"; לא תבשל גדי בחלב אמו: שלא נהיה עם אכזרי לא ירחמו שנחלוב את החלב מן האם ונבשל בו הבן, אף על פי שכל בשר בחלב יכנס בלאו הזה, כי כל מינקת תקרא אם וכל יונק יקרא גדי, והנה בכלם אכזריות (רמב"ן).

כ"ב. היצא: זרעך אשר השדה יוצא היינו מוציא; כמי (עמוס ה', ג') העיר היצאת אלף, היינו מוציאה אלף (על פי א"ש); היצא השדה: היצא מן השדה (רמב"ן).

כ"ג. ובכרת בקרך: יאכלם מי שהוא ראוי לאכלם (א"ש); למען תלמד

ליראה את ה' אלהיך: כשתראה מקום שכינה וכהגים בעבודתם ולוים בדוכנם וישאל במעמדם (רשב"ם).

למען תלמד: תהיה רגיל, מלשון עגלה מלומדת (מ"ב על פי א"ש).

כ"ד. וכי ירבה ממך הדרך כי לא תוכל שאתו: נתן שתי סבות — רבוי הדרך — מצד שירחק ממך המקום, ורבוי התבואה — „לא תוכל שאתו“ — מצד כי יברכך ה' אלהיך (על פי א.ב.).

כ"ה. וצרת הכסף בידך: שיהא משומר בידך, אף על פי שהוא ממון גבוה ואין לו תובעים, מכל מקום מצוה לשמרו (נצ"ב).

כ"ו. אשר בשעריך: לאשר הוא בשערו יתן המעשר הראשון, ולא יאמר יהיה עמי ואני אוליכנו ללוי אחר (א"ש).

פ ר ק ט י

ב. משה ידו: לפי שהלווה ממון מחברו נותן לו ידו בתקיעת כף לפרוע לו ההלוואה בזמן קצוב (מ"ב); אשר ישה ברעהו: הוסיף אשר ישה לבאר — אף דבר שלא היה בדרך הלוואה, כמו שכר שכיר והקפת חנות, אם זקפה עליו אחר כך במלוה — שביעית משמטתו, כמו שכתוב במסכת שביעית (מלבי"ם); לא יגש את רעהו: הנושה תובע דבר המגיע לו והנוגש דוחקו לתת לו דבר שלא לקח ממנו, כמו מס וכדומה, ואחר שפה אמר שמט כל בעל משה ידו — אין מגיע עוד ממנו, והתביעה נקראת נגישה (מלבי"ם).

לא יגש את רעהו ואת אחיו: אם יגש את רעהו ולא ירחם סופו ליגוש את אחיו (נצ"ב); שמתה לה': לכבוד ה' כמו (ויקרא כ"ה, ב', ד') שבת לה' (על פי א"ש).

ג. את הנכרי תגש: רשות (א"ש). ומה שרש"י מפרש על פי הספרי, כי זוהי מצות עשה, רצונו לומר — מצות עשה באחיך, — את הנכרי תגש ולא אחיך, ולא הבא מכלל עשה — עשה. ולפי ששנינו שם: „לא יגש“, חזרו ושנו: „את הנכרי תגש זו מצות עשה“, לומר שעובר עליו בעשה ולא תעשה וכך הוא גם בענין לנכרי תשיך (על פי הרמב"ם). והרמב"ם חושב זאת למצות עשה גם ביחס לנכרי, והרלב"ג כתב שהוא מצוה לפי שלא יתן מתנות חנם לעובדי עכו"ם (א.ב.); את הנכרי תגש: שהנכרי זרע וקוצר ובוצר ויכול לשלם ולפרוע, אבל אחיך לא חרש ולא זרע ולא קצר, במה ישלם? כי קרא אחיך שמיטה לשדותיו לה' (פסוק ב') — לשם שמים, ואין לו במה לפרוע (ב"ש). וזהו אולי הטעם של דברי חז"ל

כי בזמן שאתה משמט קרקע אתה משמט כספים — אין אתה משמט קרקע, אין אתה משמט כספים (על פי ב"ש).

ד. אפס כי לא יהיה בך אביון: אם תשמרו שמיטות ויובלות. כי העניים המוכרים עצמם ואת בנותיהם חוזרים ביובל, ואם יש חוב — משמיטים אותם, וביובל חוזרים נחלותיו וממכריו, ונמצא שאינו יכול להיות אביון (ב"ש); אפס כי לא יהיה בך אביון: הטעם — דע כי זה שצויתך שלא תגש את אחיך אין צורך, אם היו כל ישראל או רובם שומעים בקול ה', או לא יהיה בך אביון (א"ש). כי בריך יברכך: ולא תפסיד בכך כלום (ב"ש).

ה. את כל המצוה הזאת: השמיטה כהלכתה וכתיקונה (ב"ש).

ו. והעבטת גוים רבים: ואם תאמר אינם מסורים בידי ליגוש אותם, לכך נאמר: ומשלת בגוים רבים ובך לא ימשלו (ב"ש).

ז. כי יהיה בך אביון: כי אין לך כלל שאין לו יוצאים מן הכלל ולכך אמרו רבותינו אין למדים מן הכללות ואפילו אם נאמר בהם חוץ; לא תאמץ את לב בך: שלא תאמר זה שהיא אביון מפני שאינו הגון והקב"ה שונאו ולא אתן לו מאומה, אלא עשה מה שעליך לעשות — לגמול חסד לאחיק, והקב"ה מה שיחפוף יעשה (ב"ש); לא תאמץ את לב בך: לדבר על לבו דברים טובים (א"ש); לא תאמץ את לב בך: כי המונע עצמו מלהיטיב לעבד ואביון צריך לאמץ את לבבו, לפי שהרחמנות היא טבעית לאדם מישראל (ה. והנצי"ב); באר צד: אפילו בארצך, שאתה משמט שם שמטת קרקעות, גם שם אני מזהירך על הצדקה, שלא תאמר קרבה שנת השמיטה, ואם אני צריך להשמיט מעותי או קרקעותי, איד אתן שם צדקה, נמצא שאני מפסיד מכל צד, לזה אמר כי יברכך ה' ויוסיף על שלך, ומכל שכן שאתה צריך לתת צדקה בחוץ לארץ שאין שם שמיטה (כ"ר).

ט. פן יהיה דבר עם לבבך בליעל: פן יהיה דבר בליעל עם לבבך, ובליעל שם מרכב: בלי יעל, המחשבה שלא תביאהו אל המעלה העליונה בשלמות (א.ב.).

י. נתון נתן לו ולא ירע לבבך בתתך לו: לא יהא ניכר לפניו שאתה נותן לו בעל כרחך (נצי"ב); ולא ירע לבבך בתתך לו: כי השמחה אחרי הפעולה מעידה על טוב כונתה ושלמותה (מ"ב).

כגלל הדבר הזה: "הדבר" כאילו מיותר, כי אפשר היה להגיד "בגלל זה", אלא דבר כמו דבור, היינו — גם אם אמר לאחרים שיתנו או שגיחם את העני בדברים (על פי חלבי"ט בהתאם לספרי).

יא. כי לא יחדל אביון מקרב הארץ: כי אדם אין צדיק בארץ אשר יעשה טוב ולא יחטא (רשב"ט), ומי יודע אם תבוא אתה היום או מחר לידי עניות,

ואולי בניך או בני בניך יצטרכו לצדקה, על כן אנכי מצוך: פתוח תפתח את ידך לאחיך (על פי אב.).

י"ג. וכי תשלחנו חפשי מעמך: זה מיותר, שמספיק היה לומר ובשנה השביעית תשלחנו חפשי מעמך ולא תשלחנו ריקם (היינו, להוסיף לסוף הפסוק הקודם «ולא תשלחנו ריקם»); אבל אז אפשר היה להבין, שרק אם העבד יצא בשש מחויב האדון להעניק לו, ולא ביציאות אחרות. התורה חזרה «וכי תשלחנו חפשי מעמך» כדי להוסיף, שגם ביוצא ביובול ובמיתת האדון אתה מחויב להעניק לו; אולם הוספת המלה «מעמך» ממעטת מי שיוצא בגרעון כסף, היינו, אם העבד מחזיר לו את הכסף בעד הזמן הנותר עד גמר שש שנים, — במקרה זה אין האדון מחויב להעניק לו (על פי המלבי"ם בהתאם לספרי).

י"ד. מצאנך: כי בקר אינו נצרך לו שהרי אין לו עבודת שדה, אבל צאן נצרך לחלב לאכילה וגם לצמר ללבישה (נצי"ב).

אשר ברכך ה' אלהיך: טעמו — לא ירע לבבך בתתך לו כל אלה, כי לא ממנוגך אתה גותן לו ומעניקו, כי אם מאשר ברכך ה', כמו שאמרו חז"ל: תן לו משלו (על פי אב.).

ט"ו. ויפוך ה' אלהיך: ברכוש גדול ובהענקה גדולה — על כן אני מצוך את הדבר הזה היום (ב"ש טו.).

י"ח. וברכך ה' אלהיך בכל אשר תעשה: בכל מקום שהקב"ה אומר לישראל שיתרו משלהם לשם מצוה, הוא מבטיח להם שלא יחסרו, כי יברכם במעשה ידיהם (ב"ש).

י"ט. כל הבכור: אפילו בעל מום (ספרי).

פ ר ק ט ז

א. שמור את חדש האביב: בתורת כהנים סדר את פרשת המועדות בפעם הראשונה, בפרשת פנחס למד הקרבנות שיביאו בכל חג, ובמשנה תורה שנה הכל לכל ישראל שהתאספו אז לקבל פרטי ההלכות (מלבי"ם על פי ספרי); שמור את חדש האביב ועשית פסח לה': עם עובד אדמה מרגיש בכוחות האדירים של הטבע, כשהם מתעוררים בתחלת האביב מתרדמתם — הם כאילו גותנים לו הכל, והוא עלול להעריצם עד כדי לעשותם אלהות; כדי למנוע סכנה כזו מצוה התורה לזכור בחדש האביב של הטבע את אביבה של האומה העברית, כאשר היא התחילה לחיות חיים של חופש ועצמאות. ע"י זה שה' הוציא ממצרים, נתן לה תורת אמת ונטע בתוכה חיי עולם (על פי ה.); לילה: ועבד לך נסין

בליליא — ועשה לך נסים בלילה (ת"א); לילה: ותיכלון יתיה בלילה — ותאכלו
 אותו בלילה (ת"י).

ג. כי בחפזון יציאת מארץ מצרים: החפזון הזה מראה, כי גם בשעת
 הגאולה הם היו בידי מעניהם, אשר גרשו אותם מבלי לתת להם אפשרות להכין
 להם צידה לדרך, ועל ידי כך אין בני ישראל יכולים לחשוב, כי בכוחם ועוצם
 ידם הם השתחררו ממצרים, אלא רק יד ה' עשתה זאת (על פי רד"ה).

למען תזכר את יום צאתך מארץ מצרים כל ימי חייך: ותשתעבד למקום
 בכל לב (ב"ש).

ה. לא תוכל לזבח את הפסח באחד שעריך: הוא הדין לשאר קרבנות,
 אלא משום שכתוב בכל מושבותיכם תאכלו מצות הייתי יכול לחשוב אף פסח כן,
 לכן הזהיר לא תוכל לזבח את הפסח באחד שעריך; או מפני שכולו נאכל לזרים
 הייתי יכול לחשוב ששחיטתו בכל מקום (על פי ה.); אף על פי שפסח מצרים נעשה
 בזולת מזבח ובזולת מקדש, לא יעשה כן לדורות (ס).

ה. ששת ימים תאכל מצות זבית השביעי עצרת: שתהיה עצור מעשות
 מלאכה נוסף על אכילת מצות (ב"ש).

י. מסת: לשון מס, כמו (אסתר י', א') וישם המלך אחשורש מס, מכאן אמרו
 רבותינו שאין מביאים חגיגה וראיה וכל דבר שבחובה אלא מן החולין, כלומר, מס
 הוא שהטיל עליך לתת משלך, ולפי הפשט משמע כפי השגת ידו (ב"ש).

יא. ושמת לפני ה' אלהיך: לפיכך הזכיר כאן שמחה בשבועות ובסוכות
 ולא בפסח, שעיקרו של פסח להזכרת הנס של יציאת מצרים, ועדיין אין זמן שמחת
 לקיטת התבואה (ב"ש).

ט"ו. שבעת ימים תחג לה' אלהיך במקום אשר יבחר ה': ולא הזכיר
 כאן השמיני של חג שכבר הזכיר (ויקרא כ"ג, ל"ו; במדבר כ"ט, ל"ה) ואיננו חיוב
 שנעלה בו לרגל פעם אחרת (רמב"ן); והיית אד ש מ ח: תהיה שמח בלבד,
 ובשמחתך לא יתערב עצבון (ס).

ש פ ט י ם

י"ח. תתן לך: בלשון יחיד, כי זוהי אזהרה לכנסת ישראל, היינו לסנהדריה
 גדולה, להעמיד בית דין בכל עיר (על פי הנצי"ב).

י"ט. לא תמה משפט: עם כל אחד מהשופטים ידבר (א"ט); יעור עיני
 חכמים: בשמות (כ"ג, ח') כתוב: יעור פקחים; חכמים בתורה ופקחים בעניני
 העולם בדרישה וחקירה (כ"ק על פי הגר"א).